

Ett båtsmanstorp berättar

Arkeologi och livsöden från
båtsmanstorpets Långnäs 93

Ulrika Söderström & Nicholas Nilsson

Inledning

Från mitten av 1600-talet och drygt 200 år framåt arbetade tusentals män i olika åldrar som båtsmän i den svenska flottan. Som båtsman fick man sin lön, kläder och ett båtsmanstorp med tillhörande odlingsbar mark betald av socknens rikaste bönder. Som tack för det fick dessa betala mindre skatt till Kronan.

Även om båtsmännen idag är borta sedan länge står båtsmanstorpens kvar på många platser i landet. En del är övergivna sen länge men flera används fortfarande, en del som sommartorp. Av de som övergivits finns oftast bara husgrunden kvar. Vissa är idag så gamla att de blivit registrerade som fornminnen. I Mönsterås socken finns inte mindre än 40 fornminnesregistrerade torplämningar. Hur många av dessa som var båtsmanstorp vet vi inte riktigt men i arkiven finns mycket bevarat som kan hjälpa till att ta reda på det. Men ibland räcker inte de skriftliga källorna till. Då kan arkeologin också hjälpa till.

Det var det som hände i Långnäs år 2018. När Trafikverket skulle bygga en ny gång- och cykelväg mellan Mönsterås och Timmerabben fick arkeologer möjlighet att undersöka lämningen efter båtsmanstorpets Långnäs 93. I den här lilla skriften berättar vi om utgrävningen av båtsmanstorpets och om några av de människor som bodde på Långnäs under de 200 år som torpet var bebott.

Trevlig läsning!

Båtsmanstorpet Långnäs 93

Uppgifter i arkiven berättar att Långnäs 93 blev båtsmanstorpet år 1689. Hur stort själva torpet och den tillhörande marken var på den tiden vet vi inte. Inte heller finns det några bevarade kartor som visar var båtsmanstorpet låg när det först byggdes. Den enda bevarade karta som visar det är från 1846. Då låg båtsmanstorpet på samma plats där den arkeologiska utgrävningen gjordes våren 2018. Anteckningarna som hör till kartan visar att torpstugan var ca. 45 m² stor och att det hade tegeltak. Till torpet hörde också en loge med lada och fähus som var ca. 20 m². Marken som hörde till torpet var ganska stor men delvis oduglig att odla på. Därför fick torpet mer mark att odla på den holme i sjön som ännu idag kallas "Båtmansholmen".

När området runt båtsmanstorpet inventerades 2017 kunde arkeologerna visa att båtsmanstorpet ingått i en liten, men väl organiserad, gårdsmiljö. Förutom bostadshuset fann man välbevarade rester av det som en gång varit ladugården samt en brunn, stensträngar*, röjningsrösen* och åkerhak*. Även om lämningen efter bostadshuset nu är borta kan man alltså fortfarande se spår av gårdsmiljön i landskapet.

Bakgrund: Båtsmanstorpets marker på 1846 års laga skifteskarta*. Karta ur Lantmäteriets arkiv.

* Se ordlista.

Livet som båtsman

I flottans arkiv finns uppgifter om att 19 män var båtsmän på Långnäs under de 200 år som det användes, dvs. 1689–1889. Nästan alla hade Forss som tilläggsnamn efter sina egna efternamn. Det visar att namnet var knutet till själva båtsmanstorpet. Den förste båtsmannen hette dock Påfvel Svensson Fängpanna. Många av båtsmännen var mycket unga när de antogs, omkring 18 år. Några hade tjänsten länge, som den näst siste båtsmannen, Sven Peter Svensson Forss. Han bodde med sin familj på Långnäs i 34 år (1838–1872). Liksom några andra fick han lämna sin post för att de blivit för gamla och skröpliga. Två av båtsmännen, Anders Forss (d. 1781) och Nils Jonsson Forss (d. 1809), dog medan de var till sjöss eller på basen i Karlskrona.

Kyrkböckerna* berättar ganska lite om hur livet var på Långnäs. Man kan se när båtsmännen flyttar in och ut från torpet, när de gifter sig och får barn. Ibland finns uppgifter om död och begravning. Men trots att uppgifterna är få går det att dra slutsatsen att livet som båtsman stundtals var ganska svårt. Flera av männen var tvungna att jobba vid sidan av arbetet som båtsmans för att klara sig. Många var långa perioder till sjöss när Sverige låg i krig med andra länder. Då fick deras hustrur och barn ta hand om den lilla gården som torpet var en del av. Nästan alla familjer drabbas av sjukdomar som vi kan bota eller förebygga med vaccin idag, som lunginflammation och mässling. På båtsmännens tid ledde sådana sjukdomar nästan alltid till döden.

Bakgrund: *"Bataillen vid Svensksund den 9 och 10 juli 1790, då Svenska Skärgårdsflottan under Konungens eget befäl eröfrade 55 ryska fartyg"*, målning av Johan Tietrich Schoultz (Sjöhistoriska museet).

Över: Nils Jonsson Forss bouppteckning från 1809.

* Se ordlista.

Johan Gustaf Nilsson Forss, båtsman 1872–1899

Om några av båtsmännen vet vi mer än andra. En sådan är den siste båtsmannen, Johan Forss (f. 1853, d. 1905). Han var båtsman på Långnäs i 17 år. Under tiden som båtsman försörjde sig Johan Forss också som stenhuggare. Tre år efter att han flyttat till båtsmanstorpet gifte han sig med Amanda Sofia Holmström från Mönsterås. Tre av deras fem barn föddes på Långnäs, Alma Mathilda (f. 1879), Amanda Lovisa (f. 1882) och Frida Matilda (f. 1886). I februari 1884 blev Alma svårt sjuk och dog i lunginflammation. Då var Johan själv inte hemma. Han var ute på en två år lång världsomsegling med skeppet *Vanadis*. När han kom hem 1885 hade han med sig en liten snäcka som han tagit när besättningen landsteg på ön Fakarava i franska Polynesien.

I april 1889 tog Johan Forss avsked som båtsman från Långnäs 93. Familjen flyttade då till ”Nybygget” i Okneback där de hade köpt en mjölkvarn. När Johan Forss dog den 8 april 1905 gick den lilla polynesiska snäckan i arv till dottern Frida. Fridas barnbarn, Arne Johansson från Tålebo, tog med sig snäckan till Långnäs när han besökte utgrävningen våren 2018.

Bakgrund: *”Fregatten Vanadis i Nordsjön”*, målning av Jacob Hägg.
Överst: *Vanadis besättning*, foto av Oskar Ekholm 1885 (Etnografiska museet) och snäckan från Fakarava.

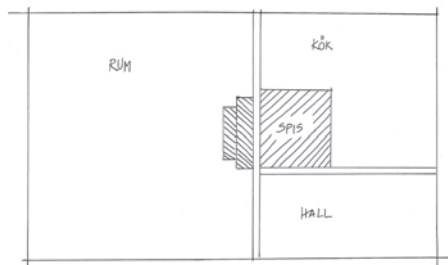
Underst: Johan Forss dotter Frida Matilda och en del av familjen utanför *”Nybygget”* i Okneback.

1889
229

Utgrävningen 2018

Våren 2018 undersöktes båtsmanstorpet av arkeologer. Husgrunden med källare rensades då fram och de fynd som fanns kvar kunde tas tillvara. Stugan visade sig ha haft en spis mitt i huset och bottenvåningen var troligtvis delad i förstuga (hall), kammare (rum) och kök. Kanske hade stugan också ett litet sovloft. Källaren nådde man inifrån stugan, förmodligen genom en lucka i trägolvet.

Bakgrund: Drönarfoto av området efter utgrävningen.

Ovan: Foto taget uppifrån och skiss av stugans troliga rumsindelning.

Fynd

Det syntes tydligt att torpet städats noga när den siste båtsmannen flyttade ut. De få saker som fanns kvar, bl.a. en nyckel och ett lås, en glasknapp och fint dekorerad keramik och porslin, är viktiga pusselbitar till båtsmanstorpets historia. En bit av en tekopp från England kanske hamnade i torpet efter att någon av båtsmännen tagit med sig en fin present hem, ny eller begagnad, från sin resa utomlands? Stenhuggarmejseln som hittades i huset tillhörde säkert en gång Johan Forss.

Vid ingången till huset hittades också resterna av en kniv. Under den tid som båtsmännen levde var många människor vidskepliga och trodde på övernaturliga väsen. En kniv under tröskeln ansågs hålla olyckor och onda andar borta från huset och familjen.

Eftersom fynden som hittades inte är äldre än 1800-tal är det rimligt att tänka att båtsmanstorpets stätt någon annanstans än på Långnäs marker innan dess. Att platsen är så städad på både byggnadsmaterial och personliga saker tyder också på att torpet monterades ner och flyttades när det inte användes längre. Kanske fick huset flytta med den siste familjen Forss till Okneback där det fick namnet ”Nybygget”.

Bakgrund: Kniven *in situ*, alltså på fyndplatsen.

Några av fynden: En nyckel och en stenhuggarmejsel efter rengöring, samt en skärva av en tekopp från England.

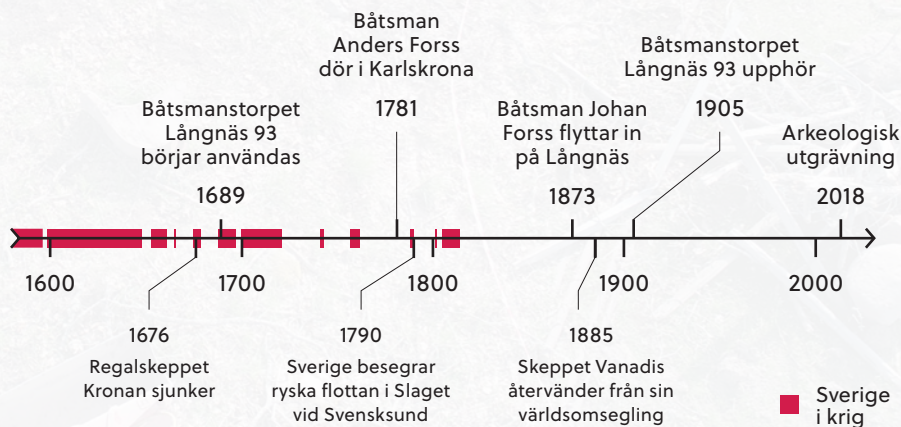
Ovan: Övernaturliga väsen i Olaus Magnus *”Historia om de Nordiska Folken”*, utgiven 1555.

Avslutning

Trots att det pågående vägarbetet gjorde det svårt för boende i trakten kring Långnäs att besöka utgrävningen var det många som följde arbetet på avstånd. Ett särskilt tack riktas till alla er som på ett eller annat sätt bidragit till kunskapen om Långnäs 93 och som kommit och lyssnat på de föredrag som hållits. Båtsmanstorpen bär på en spännande historia som delvis ännu väntar på att få berättas. Berättelsen om Långnäs är bara en början.

Tidslinje

Ordlista

Arkiv Ett arkiv är en plats där gamla böcker, papper, fotografier och föremål förvaras. Det finns olika organisationer som har som uppdrag att hålla arkiv, varibland museer är ett.

Arkeolog, arkeologer En arkeolog är en person som jobbar med att studera forna samhällen genom deras materiella rester. Ofta består jobbet av att göra utgrävningar, dokumentera och samla in fynd som kan berätta om vad som hänt på en plats eller hur människor levde för länge sen.

Arkeologisk utgrävning När arkeologer vill undersöka hur människor levde förr i tiden görs ofta en arkeologisk utgrävning. Med hjälp av grävmaskin eller handkraft grävs markytan och jorden under bort lager för lager och de lämningar som hittas undersöks och dokumenteras. Fynden samlas in, tvättas, fotograferas och förvaras sedan oftast på något av de många museer som finns runt om i Sverige.

Båtsman, båtsmän En båtsman var en soldat som jobbade i flottan, dvs. det svenska försvaret till sjöss. Sedan slutet av 1600-talet har flottan sin viktigaste bas i Karlskrona. De flesta båtsmän jobbade på olika typer av krigsbåtar men några jobbade också ombord på handelsfartyg (större båtar).

Båtsmanstorp Ett båtsmanstorp var det lilla hus som båtsmannen och hans familj fick att bo i medan han jobbade i flottan. Till torpet hörde oftast också en bit mark som båtsmannen kunde odla på.

Fornminne, fornlämning En fornlämning eller ett fornminne är en rest efter människors verksamhet under forna tider och som inte längre används. Det kan handla om ruiner efter byggnader eller hus, gravar, fornborgar och boplatser. Ett fornminne kan också vara lösa fornyfynd eller fornsaker, som till exempel stenyxor.

Inventering En inventering är en arkeologisk metod för att beskriva ett landskap eller område och de eventuella fornlämningar som finns i det.

Kyrkbok, kyrkböcker En kyrkbok är en bok fylld med anteckningar som kyrkan var tvungen att föra över alla invånare som bodde i den socken som kyrkan tillhörde. Böckerna innehåller uppgifter om dop, vigslar, begravningar och om in- och utflyttningar i socknen.

Laga skifte Laga skifte var en jordreform som svenska staten införde på 1800-talet som betydde att varje bondes mark samlades på ett och samma ställe. Tidigare kunde marken vara utspridd på många platser i landskapet.

Röjningsröse Ett röjningsröse är en ansamling av sten kopplat till stenröjning i samband med odling eller annan verksamhet.

Stensträng En stensträng kan vara en raserad, tidigare uppstaplad stenvmur eller det låga stenfundamentet till ett stängsel som i äldre tid varit kompletterad med annat material, som till exempel trä.

Torp Ett torp är en äldre, ofta liten, stuga på landsbygden som tidigare bebotts av en familj som jobbade på en närliggande bondgård. Numera används många gamla torp som sommarstugor.

Åkerhak Eftersom man inte kunde odla på lutande mark (jorden kunde då glida nedåt vid tex regn) jämnade man ut marken i olika ”hak” och fick på så sätt plan mark att odla på.

Administrativa och tekniska uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 431-1188-18

Författare: Ulrika Söderström och Nicholas Nilsson

Layout: Stefan Siverud

Årtal: 2019

Län: Kalmar län

Socken: Mönsterås socken

Fastighet: Sjomålen 1:1 m.fl

Berörda fornlämningar: RAÄ Mönsterås 214:1

Projektledare: Nicholas Nilsson

Undersökande organisation: Museiarkeologi sydost vid Kalmar läns museum,
info@kalmarlansmuseum.se, 0480-45 13 00.

Basrapport: Båtsmanstorpet Långnäs 93. Arkeologisk rapport 2019:09.

Kalmar läns museum.

Fynden förvaras på Kalmar läns museum.

Tryck: Arkitektkopia i Kalmar

När Trafikverket skulle bygga en ny gång- och cykelväg mellan Mönsterås och Timmernabben våren 2018 (Kalmar län) fick arkeologer från Kalmar läns museum möjligheten att undersöka resterna av båtsmanstorp Långnäs 93. Den här lilla skriften berättar om resultaten av utgrävningen och några av de människor som bodde på Långnäs när torpet var i bruk.

Hur hamnade bitar av en engelsk tekopp och en stenhuggar-mejsel i ett båtsmanstorp utanför Mönsterås? Vem var Johan Forss? Vad hände egentligen med båtsmanstorp Långnäs när det inte längre användes? Här hittar ni svaren!

Länsstyrelsen
Kalmar län

MUSEIARKEOLOGI
SYDOST

– En del av Kalmar läns museum